

NEZAMÝŠLENÉ DŮSLEDKY VNITŘNÍ DIFERENCIACE: VÍCEPŘÍPADOVÁ STUDIE ČTYŘ ZÁKLADNÍCH ŠKOL

UNINTENDED CONSEQUENCES OF BETWEEN-CLASS ABILITY GROUPING: A MULTI-CASE STUDY OF FOUR PRIMARY SCHOOLS

Radka Smith Slámová, Jaroslava Simonová

Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova

Abstrakt

Tento příspěvek zkoumá, jak dělení tříd podle schopností žáků (tzv. *between-class ability grouping*) formuje vnitřní dynamiku druhého stupně českých základních škol. Využíváme teoretický rámec Pierra Bourdieua a koncept institucionálního habitu k analýze toho, jak dělení tříd podle schopností žáků transformuje školní identitu ve třech dimenzích: vzdělávací status, organizační praxe a expresivní řád. Naše výsledky ukazují, že dělení tříd podle schopností žáků funguje jako rekurzivní mechanismus posilující stratifikaci: diferenciaci proměňuje v „komoditu“ uspokojující poptávku střední třídy, vytváří „institucionální past“ při náboru učitelů, kteří se následně brání návratu k výuce ve výkonnostně smíšených třídách, a normalizuje rozdílná očekávání učitelů vůči žákům. Diskuse ukazuje, že v systémech s vysokou autonomií a ranou selekcí může tato pedagogická inovace „zamknout“ školu do selektivního režimu a omezit její schopnost sloužit širokému spektru žáků.

Klíčová slova: *vnitřní diferenciaci, institucionální habitus, vzdělanostní nerovnosti, případové studie*

Abstract

This paper examines how between-class ability grouping (BCAG) reshapes the internal dynamics of Czech lower-secondary schools. Using Bourdieu's framework and the concept of institutional habitus, we analyze how grouping practices transform school identity across three dimensions: educational status, organizational practice, and expressive order. Our findings indicate that BCAG functions as a recursive mechanism that reinforces stratification. It transforms differentiation into a “commodity” to satisfy middle-class demand, creates an “institutional trap” in teacher recruitment where staff resist a return to mixed-ability

teaching, and normalizes disparate academic expectations. We argue that in highly autonomous systems with early selection, what begins as a pedagogical innovation can “lock” a school into a selective regime, undermining its capacity to serve a diverse student body.

Keywords: *ability grouping, institutional habitus, educational inequality, case studies*

1 ÚVOD

Vnitřní diferenciacie (dělení žáků na výkonnostní skupiny v rámci školy) bývá často vnímána jako spravedlivější alternativa k diferenciaci vnější, např. odchodu dětí na víceletá gymnázia, protože k rozdělení dochází jen v některých předmětech. Náš příspěvek však na základě případové studie čtyř základních škol ukazuje, že i částečné dělení žáků nese značná rizika ve vztahu k vzdělanostním nerovnostem.

2 TEORIE

Vycházíme z Bourdieueova (1984, 1990) konceptuálního rámce a předpokladu, že rozřazování žáků dle úrovně pokročilosti není jen neutrální organizační technikou, ale procesem, který zásadně mění tzv. institucionální habitus – tedy vnitřní nastavení, identitu a hodnoty školy (Reay, 1998).

Institucionální habitus obnáší tři dimenze: vzdělávací status, organizační praxi a expresivní řád (Tarabini et al., 2017), přičemž vzdělávací status odkazuje k pozici školy ve vzdělávacím poli, organizační praxe k uspořádání a regulaci výuky a expresivní řád k normám a hodnotám, které strukturovaně rámuji školní každodennost. S oporou o tento koncept představujeme model, ve kterém každodenní školní praxe přetváří to, jak škola definuje svou úlohu, jaké učitele získává a jaké nároky klade na své žáky.

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Studie využívá design vícepřípadové studie čtyř českých základních škol, které systematicky realizují rozřazování do výkonnostních skupin na 2. stupni v matematice, českém jazyce a/nebo v cizích jazycích. Sběr dat probíhal v letech

2021–2023 formou 42 polostrukturovaných rozhovorů s vedením škol a učiteli a analýzou školní dokumentace (ŠVP, rozvrhů). Data byla analyzována kombinací induktivního a deduktivního kódování se zaměřením na to, jak se praxe rozřazování postupně stává součástí „přirozeného“ nastavení školy.

4 VÝSLEDKY / OČEKÁVANÉ VÝSLEDKY

Analýza ukazuje, že vnitřní diferenciací utváří institucionální habitus školy a zároveň posiluje její vnitřní stratifikaci ve třech rovinách, které Tarabini et al. (2017) vymezují jako dimenze institucionálního habitu: vzdělávací status, organizační praxe a expresivní řád.

4.1 Vzdělávací status

Původně pragmatický nástroj pro zvládání heterogenity se transformoval v „komoditu“ k uspokojení poptávky ambiciózních středostavovských rodičů. Školy využívají diferenciaci jako strategii, jak zabránit odchodu žáků na víceletá gymnázia, čímž se jejich status začíná definovat skrze selektivitu.

4.2 Organizační praxe

Diferenciací umožnila školám v podmínkách nedostatku pedagogů rekrutovat učitele, kteří preferují práci s výkonnostně zdatnějšími žáky. Tento postup však vytvořil institucionální past: učitelé zvyklí na homogenní skupiny často nedůvěřují své schopnosti učit ve výkonnostně heterogenních třídách a požadují po vedení školy zachování diferencovaného systému.

4.3 Expresivní řád

Došlo k normalizaci rozdílných očekávání. Zatímco u „elitních“ skupin učitelé rozvíjejí ambice, u „slabších“ skupin převládla rezignace na akademický pokrok a důraz na pouhou emoční pohodu. Tento posun v dispozicích pedagogů komplikuje návrat k původnímu systému výuky.

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Príspevek rozkrýva, proč se z původně zamýšlené pedagogické pomoci může stát institucionální past, ze které je pro vedení školy obtížné vystoupit. Škola,

která zavede vnitřní diferenciaci, tímto rozhodnutím utváří své vnitřní hodnoty i složení učitelského sboru. Pro české školství to znamená poučení: vnitřní diferenciaci může krátkodobě školám pomoci vyrovnat se s nedostatkem učitelů či vyjít vstříc rodičům, ale dlouhodobě může školu zbavovat schopnosti vycházet vstříc žákům s širokou paletou potřeb. Diskutujeme specifika českého systému, která ovlivňují možné důsledky vnitřní diferenciaci pro znevýhodněné skupiny žáků.

6 LITERATURA

- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford University Press.
- Reay, D. (1998). 'Always knowing' and 'never being sure': Familial and institutional habituses and higher education choice. *Journal of Education Policy*, 13(4), 519–529.
- Tarabini, A., Curran, M., & Fontdevila, C. (2017). Institutional habitus and educational expectations. *British Journal of Sociology of Education*, 38(8), 1106–1122.